

Свириденко О. М.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ЛІРИЧНОГО ЕЛЕМЕНТУ В ЕПІСТОЛЯРНМУ ДОРОбКУ Г. ГЕЙНЕ

Зазначається, що появу такого літературного напрямку, як романтизм, дослідники традиційно ідентифікують як «романтичну революцію» в художній культурі людства. Йдеться про те, що з появою романтизму кардинальних змін зазнає також епістолярій. У його царині простежується справжній переворот, що був зумовлений, на думку російської дослідниці А. Єлістратової, особливою роллю ліричного елемента в естетиці та творчості романтиків. Зазвичай епістолярна проза митців-романтиків була багата на фактаж. В їхніх листах йшлося і про літературні справи, і про суспільно-політичну ситуацію, і про моменти з приватного життя, і про звичайні побутові деталі. Наголошується, що при цьому ліричний елемент в епістолах романтиків завжди домінував над епічним, підпорядковував його, а виражальне начало мало перевагу над зображальним. Романтики ліризували епістолу. Створюючи лист, адресанти-романтики вдавалися до використання оригінального сплавів розповідного начала та лірики, створення їх «конгломерату» (А. Шамрай). Досить часто епістоли митців-романтиків сприймалися як своєрідні поезії у прозі, бо автор-романтик влітав у розповідну тканину епістоли ліричні авторські відступи, настроєві пейзажі і навіть музичні мотиви. У доробку романтиків трапляються також листи, писані в поетичній формі, як це, зокрема, спостерігаємо в англійського романтика Дж. Кітса. Поезію «Лист Ламартіну» знаходимо в доробку французького романтика А. де Мюссе. У статті доведено, що ліричний елемент у листах Г. Гейне домінує над епічним, підпорядковує його, а виражальне начало нерідко має перевагу над зображальним. Листи романтика постають унікальним сплавом розповідного начала та лірики. Гейне-адресант влітає в розповідну тканину листа ліричні спомини, віршовані фрагменти і навіть музичні мотиви. Цитування власної чи чужої поезії – усе це ніколи не було самоціллю для Г. Гейне як автора листів. У листі романтика поезія з'являлася у момент крайньої емоційно-психологічної напруги. Вона відтворювала світ його думок, відтінювала найтонші нюанси почуттів, посилювали психологічно-емоційну наповненість листа. Поетичні фрагменти в листах Г. Гейне, як і інших романтиків, виконували характеротворчу роль, були компонентом самохарактеристики адресанта, підкреслювали його настрій, розкривали внутрішній світ.

Ключові слова: лист, романтизм, ліричний елемент, емоційна виразність.

Постановка проблеми. Появу такого літературного напрямку, як романтизм, дослідники традиційно ідентифікують як «романтичну революцію» в художній культурі людства. Із появою романтизму кардинальних змін зазнає також епістолярій. У його царині простежується справжній переворот, що був зумовлений, на думку російської дослідниці А. Єлістратової, особливою роллю ліричного елемента в естетиці та творчості романтиків [2, с. 311]. Зазвичай епістолярна проза митців-романтиків була багата на фактаж. В їхніх листах йшлося і про літературні справи, і про суспільно-політичну ситуацію, і про моменти з приватного життя, і про звичайні побутові деталі. При цьому ліричний елемент в епістолах романтиків завжди домінував над епічним, підпорядковував його, а виражальне начало мало перевагу над зображальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто вказати на різноплановість наявних наині в Україні епістолографічних досліджень. Прикметними у галузі епістолографії є напрацювання М. Коцюбинської («Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість»), В. Кузьменка («Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття»), Г. Мазохи («Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації»), А. Ільків («Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть»). Проте епістолярій митців-романтиків, зокрема романтиків західноєвропейських, фактично залишився поза увагою вітчизняних науковців. Недослідженим є, зокрема, питання про роль і місце ліричного

елементу в епістолярних текстах романтиків, що й зумовило вибір теми пропонованої статті.

Постановка завдання. Завдання дослідження – дослідити роль і місце ліричного елемента в епістолярному доробку Г. Гейне.

Виклад основного матеріалу. Романтики ліризували епістолу. Створюючи лист, адресанти-романтики вдавалися до використання оригінального сплаву розповідного начала та лірики, створення їх «конгломерату» (А. Шамрай). Досить часто епістоли митців-романтиків сприймалися як своєрідні поезії в прозі, бо автор-романтик вплітав у розповідну тканину епістоли ліричні авторські відступи, настроєві пейзажі і навіть музичні мотиви. У доробку романтиків трапляються також листи, писані в поетичній формі, як це, зокрема, спостерігаємо в англійського романтика Дж. Кітса. Поезію «Лист Ламартіну» знаходимо в доробку французького романтика А. де Мюссе.

Ліризація епістолярного тексту досягалася й за посередництвом вплітання в прозову тканину листа поетичних віршованих фрагментів. Український дослідник А. Шамрай із цього приводу писав: «В моді і звичаях тої плідної на вірші пори були неодмінні виписки в листах із нових віршів, як це ми бачимо в листах Розковшенка, і природна потреба услід за укоханими поетами вмщати власні свої спроби, призначені поки що тільки для адресата, як підлева до листовної прози. Розковшенко пише вірші Срезневському, Срезневський – Розковшенкові, брати Євцькі знову таки до Срезневського і т.ін.» [3, с. 27].

Цитування власної чи невлавної поезії ніколи не було самоціллю для адресанта-романтика. У листі романтика ліричний текст з'являвся в момент крайньої емоційно-психологічної напруги адресанта. Він відтворював світ його думок, відтінював найтонші нюанси почуттів. Цитована поезія посилювала психологічно-емоційну наповненість епістоли, часом змінюючи реєстр її звучання й тональність.

Оригінальним сплавом прози й поезії постають окремі листи Г. Гейне.

При цьому поетичні фрагменти в листах митця, як і інших романтиків, виконували характеротворчу роль, були компонентом самохарактеристики адресанта, підкреслювали його настрій, розкривали внутрішній світ. Так, у листі Христіану Зете від 6 липня 1816 року, говорячи про свій психологічний стан, поет констатував: «Чудное, удивительное чувство владеет мною, я слишком взволнован, и мне нужно следить, чтобы у меня не вырвалось ни единого словечка, которое могло

бы выдать мое внутреннее состояние» [1, с. 257]. Та вже за кілька рядків, коментуючи свій стан, він «вибухає» рядками власної поезії:

«Когда подступает волшебный миг
И ширится грудь, вдохновенья родник,
Берусь за перо я, поспешен и дик, –
И образ чудесный из слова возник!» [1, с. 257–258].

Виклад фактів зі свого життя у цьому ж таки листі Г. Гейне також подає як цитування власної поезії, яка, як і попередня, на думку дослідників [1, с. 662], була написана спеціально для цього листа:

«Когда в Оттензене я был,
Могила Клопштока я посетил.
Нарядные люди шли вереницей
И возлагали цветы на гробницу,
И все глядели друг другу в глаза,
Как будто вершились тут чудеса.
А я над святыней, безмолвен и тих,
Тоскуя, один стоял среди них,
Прикованный сердцем к могиле той,
Где спал немецкий певец святой» [1, с. 258].

Поету, який на той час страждав через нерозділене кохання до Амалії, здавалося, що його муза німіє навіть на могилі Клопштока. Утім, сама лише згадка про Амалію змушує його знову заговорити віршами:

«Я снова ее видел,
А если я в награду
Красотку получу, –
Дарю я душу аду,
А тело – палачу» [1, с. 260].

Прагнучи передати настрій безнадії, поет вдається до цитування драми Гете «Торквато Тассо», рівнозначної за емоційною напругою:

«Нет, конечно! Одно осталось мне:
Природа людям слезы даровала
И вопль страданья, если не снести
Страданья им... А я еще богаче –
В страданье я мелодией владею,
Дано мне скорбь излить в словах, и если
Немеет в горькой муке человек,
Бог дал мне выразить, как я страдаю» [1, с. 260].

Г. Гейне знаходив аналогію між своїм становищем в будинку дядька Соломона і трагічним становищем поета Тассо при феррарському дворі: кухня Амалія така ж недосяжна для нього, як і принцеса Леонора для італійського поета в драмі Гете.

Віршовані вставки знаходимо і в листі Г. Гейне до Ф. фон Бейгтема (лист від 15 липня 1820 року). Йдеться про студента-юриста, з яким товаришував поет. Бейгтем був відомий своїми поетичними пробами, проте, отримавши навесні 1820 року посаду юриста, остаточно відійшов від поетичної діяльності.

Своїм жартівливо-іронічним сонетом, написаним очевидно саме для цього листа, Г. Гейне, за його ж таки словами, хотів «вхлестнуть» у свого товариша «былую бодрость четырнадцатихвостной плетью»:

«Мой Фриц, ключом священным вспоен, ныне
С коровами шагает к водопою,
Он, слышу я, Фемиде стал слугою, –
Боюсь, что он вконец погрязнет в тине.

Мой Фриц, кого носил в былое время
Послушный конь, крылатый, быстроногий,
И ввысь вздымал, туда, где коршун вьется,

Мой Фриц теперь, чтоб грусти сбросить бремя,
На кляче прозаической дорогой
От Мюнстера до Дорстена трясется» [1, с. 265].
Цей таки лист містив поетичні характеристики Ф. Шлегеля, з яким також товаришував Г. Гейне. Даючи коментарі щодо творчого генія Шлегеля, адресант констатував:

«Над ним незримо грации летают
И звукам гимнов сладостных внимают» [1, с. 266].

Цитування поезії присутнє і в листі, адресованому одночасно Ф. Штейнману, юристу й літератору, з яким Г. Гейне потоваришував у період навчання в Боннському університеті, та Ж.-Б. Руссо (лист від 29 жовтня 1820 року). Йдеться про епістолу, написану Г. Гейне невдовзі після його переходу з Боннського до Геттінгентського університету. Пригадуючи з ностальгією своє перебування в «райському» Бейлі (селище на березі Рейну неподалік від Бонна), романтик зазначав: «И тогда даже звучные волны Рейна наставительно шептали мне:

Знай зубри, юнец, упорно,
Нагоняй свои хвосты:
Кайся в том, что так позорно
Убивал досуги ты!» [1, с. 268].

В іншій епістолі до Ф. Штейнмана (лист від 21 лютого 1821 року), описуючи факт свого відрахування з Боннського університету, Г. Гейне так іронічно фіксував цей факт зі своєї біографії:

«Чуждый скорби, чая нег,
Дни проводит человек –
И консилиумом высшим
Вдруг сражен, над ним нависшим.
И приходится бедняге
Дальше плыть, забрав бумаги» [1, с. 273].

У цьому ж таки листі, здійснюючи критичний огляд драматичної поеми «Анна Клевська», написаної Ф. Штейнманом, Г. Гейне радив автору бути суворішим до самого себе, посилаючись при

цьому на поетичні твердження Сааді, якого називав персидським Гете:

«Строгость к себе самому! Срезай отягченные лозы.
Тем веселей по ветвям сок животворный пойдет» [1, с. 275].

Лист письменнику-романтику Г. Штраубе від 5 лютого 1821 року складається з поезії, яка пізніше була вміщена у «Книзі пісень»:

«Когда солнце светит ранней весной,
Распускаются пышно кругом цветы;
Когда месяц плывет дорогой ночной,
Выплывают и звезды, прозрачны, чисты;
Когда ясные глазки видит поэт,
Он песнью славит их сладостный цвет.
Но и песни, и звезды, и луна,
И глазки, и солнечный свет, и весна,
Как бы ими ни наполнилась грудь,
В этом мире – не вся еще суть» [1, с. 276–277].

В іншій епістолі Г. Штраубе (лист написано між лютим-квітнем 1821 року) було вміщено сонет «Так, я сміюся», який згодом було надруковано в «Книзі пісень» серед «Фрескових сонетів Христіану Зете». Демонструючи своє ставлення до ймовірної критики, поет писав: «Что мне за дело, свистит или аплодирует галерка? Пусть даже и партер шипит. Я над этим смеюсь! Пусть и милый коротенький человек с волшебной палочкой в руках скулит: «Пьеса плоха!» Я смеюсь. Пусть шумит все небесное воинство! Я смеюсь! ! !...» [1, с. 278]. Нижче адресант уміщував сонет, рівнозначний за змістом та емоційною напругою:

«Да, я смеюсь! Мне пошлый фат смешон,
Уставивший в меня баранье рыло.
Смешна лиса, что ухо наострила
И нюхает меня со всех сторон.

Принявшая судьи надменный тон,
Смешна высокому мудрая горилла,
Смешон и трус, готовящий кадило,
Хотя кинжал и яд припрятал он.

Когда судьба, нарушив наш покой,
Игрушки счастья пестрые сломала
И в грязь швырнула, черни на потеху,

Когда нам сердце грубою рукою
Разорвала, разбила, растерзала, –
Тогда черед язвительному смеху» [1, с. 278].

У листі Р. Христіані від 29 лютого 1824 року (за словами адресанта, лист писано з «дыры Геттінгем») Г. Гейне порівнює себе з Тангейзером і вдається до цитування відповідної німецької балади:

«Венера, нежная жена,
Ведь вы же дьяволица» [1, с. 349].

Як згадує поет, дияволом поставав у його сприйнятті Берлін у період перебування у цьому місті. Утім, тепер, перебуваючи в «дірі» на ймення Геттінгем, Г. Гейне дедалі частіше відчуває, що таємнича мелодія манить його до чарівної Венериної гори, гори чудес, з якою в його уяві тепер асоціюється Берлін.

Дружній лист до Р. Христіані від 7 березня 1824 року, переповнений палкими емоціями адресанта, містив рядки поезії Е.-М. Арндта «Зізнання», які подавалися вперемішку з рядками «Хору наречених» з опери К.-М. Вебера «Чарівний стрілок»:

«Ах, где для немца светлый рай,
Где родина германца?
То прусский край иль швабский край
Любви, веселья, танца?
Хор: О, зеленый край отцов, и т. д. и т. д.» [1, с. 351].

У цьому ж таки листі поет знайомив адресата з фрагментом своєї нової поезії:

«В Куксхафене у верфи
Местечко есть одно,
Оно «Былой любовью»
Давно окрещено и т. д. и т. д.» [1, с. 352].

У листі Р. Христіані від 24 травня 1824 року Г. Гейне повідомляв про смерть Байрона, коментуючи цю звістку рядком із «Гамлета» В. Шекспіра та цитуванням власної поезії:

«Take him all in all, he was a man,
Ему подобных нам уже не встретить» [1, с. 361].

Ця ж епістола містила нарікання поета на те, що його вірші занадто суворо сприймає публіка.

Свої думки адресант ілюстрував поезією, що мала відповідне звучання:

«Кричат, негодуя, кастраты,
Что я не так пою.
Находят они грубоватой
И низменной песню мою» [1, с. 361].

Висновки і пропозиції. Таким чином, ліричний елемент у листах Г. Гейне домінує над епічним, підпорядковує його, а виражальне начало нерідко має перевагу над зображальним. Листи романтика постають унікальним сплавом розповідного початку та лірики. Гейне-адресант вплітає в розповідну тканину листа ліричні спомини, віршовані фрагменти і навіть музичні мотиви. Цитування власної чи невласної поезії – усе це ніколи не було самоціллю для Г. Гейне як автора листів. У листі романтика поезія з'являлася в момент крайньої емоційно-психологічної напруги. Вона відтворювала світ його думок, відтінювала найтонші нюанси почуттів, посилювала психологічно-емоційну наповненість листа. Поетичні фрагменти в листах Г. Гейне, як і інших романтиків, виконували характеротворчу роль, були компонентом самохарактеристики адресанта, підкреслювали його настрій, розкривали внутрішній світ. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в порівняльному студіюванні західноєвропейської та української епістолярної традиції в розрізі з'ясування місця та ролі ліричного елементу в ній.

Список літератури:

1. Гейне Г. Собрание сочинений: в 10 томах. Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1959. Т.9. 748 с.
2. Елистратова А. А. Эпистолярная проза романтиков. Европейский романтизм. Москва : Наука, 1973. С. 309–351.
3. Шамрай А. П. Харківська школа романтиків: у 3 т. Харків : ДВУ, 1930. Т. 1. 224 с.

Svyrydenko O. M. THE LYRICAL ELEMENT, ITS ROLE AND PLACE IN H. HEINE'S EPISTOLARY WORKS

Most of the researchers figuratively identify the emergence of Romanticism as “a Romantic revolution” in the artistic culture of humanity. After the emergence of Romanticism, epistolary prose in particular experienced revolutionary changes. There was an actual breakthrough in this field and, according to A. Yelistratova, it was connected with a special role of lyric element in romanticists' aesthetics and creative work. Obviously, romanticists' epistolary works were abundant in facts. In their letters, they talked about literature matters, social and political situation, moments from their private lives and ordinary everyday issues. However, lyrical element is always predominant over epic one in romanticists' letters, while their expressive nature has an advantage over descriptive one. Romanticists enrich a letter in lyrics. While writing a letter, an addresser-romanticist makes use of a unique fusion of a narrative and lyrics, creating “a conglomerate” (A. Shamrai). Frequently romanticists' letters are received as a form of lyrics in prose, since an author-romanticist intertwines descriptive letter parts with lyric digressions, lyric recollections, landscapes coinciding with mood and even musical moments. Among romanticists' works, you can find letters written as poetry, as demonstrated in English romanticist J. Keats' letters. There is a poem “A letter to Lamartin” among French romanticist A. de Musset's works. The article proves that the lyrical element in H. Heine's letters dominates over the epic one, subordinates

it, and the expressive principle often has an advantage over the pictorial one. The romanticist's letters appear as the unique fusion of narrative principle and lyrics. Heine-addresser interlaces lyrical memories, poetic fragments and even musical motives into the narrative tapestry of the letter. Quoting his own or others' poetry was not a goal in itself for H. Heine as the author of the letters. Poetry appeared in the romanticist's letter in the moment of extreme emotional and psychological tension. It reproduced the world of his thoughts, shaded the subtle nuances of feelings, and enhanced the psychological and emotional content of the letter. The poetic fragments in the letters of H. Heine, as well as of other romanticists, fulfilled a character-creating role and were a component of the addresser's self-characterization, they emphasized his mood and expose his inner world.

Key words: *letter, Romanticism, lyric element, expressive nature.*